

EL GLIPTOGRAMA¹ DE LA PORTA NORD DE LA PLAÇA DEL REFECTORI DEL CASTELL DE SAGUNT

*José Ángel Carruana Martínez
i Manuel Civera i Gómez*

La plaça del Refectori es troba a la part central del castell de Sagunt i ocupa un espai elevat que comparteix amb el lloc on s'ubicà la bateria de la Reina Gobernadora. Les dues places elevades deixen un corredor que comunica la plaça d'Armes amb la de Sant Ferran², exactament al sud de l'entrada de la plaça de Sant

---

¹ *Diccionari General de la Llengua Catalana*, Pompeu Fabra, Editorial EDHASA, (1ª edició 1932) 16ª edició Barcelona, 1982: Gliptografia, f. Art de gravar les pedres fines, estudi o descripció de les pedres gravades antigues. (p. 920). *Dictionaire Grec-Français*, A. Bailly, Editorial HACHETTE, (1ª edició 1950) 16ª edició, Paris, 1963. Respecte de la paraula **GLIPTO**, del grec [γλύφω] que significa: esculpir, gravar (p. 408) i també [γλυπτός, ή, όν] que significa: gravat, imatge gravada (p. 408). Respecte de la paraula **GRAMA**, del Grec [γράμμα, ατος, τό] signe escrit, inscripció, dibuix (p. 416).

La Gliptografia estudia els gravats realitzats a les pedres, preferentment als carreus. Per entendre millor tot açò veure les següents obres: Rodrigo de la Torre Martín-Romo, *As marcas na pedra*, separata V Coloquio Internacional de Gliptografia, Poio (Pontevedra), 1986, pp. 3-5; Actes dels Col·loquis Internacionals de Gliptografia editades pel Centre International de Recherches Glyptographiques (C.I.R.G.) amb seu a Braine - le - Château (Bèlgica), dels anys 1979 fins a 1985.

² A la fi del segle XIX s'anomenava segons A. Chabret (1888) plaça d'Estudiants i diu que durant la Guerra del Francès aquesta tercera plaça es considerava un atrincherament de la segona que des d'antic s'anomenava d'Hèrcules, Ciutadella i

Ferran. Com a plaça, la del Refectori, és la de superfície més reduïda del Castell, fet que possiblement explica l'escassa atenció que ha merescut per als tractadistes del conjunt monumental. S'anomena del Refectori perquè disposa d'unes edificacions cobertes amb voltes i arcades que estaven destinades a menjadors, i també s'anomena popularment de l'Eco perquè les esmentades dependències produïen tornaveus en cridar des de la porta o les finestres. Es configura al sud pel mur exterior del Castell, a l'est per l'edificació del Refectori que la separa del lloc de la bateria de la Reina Governadora, al nord per un mur imponent, i a l'oest per una torre romana i un mur biscelat en estat ruïnós. La plaça té dues entrades: a la principal s'accedeix per les escales adherides a l'est del mur de la porta de Mahoma³ i a la porta secundària (falsa), que es troba només creuar la porta de Mahoma en direcció est-oest, s'accedeix per una rampa que ascendeix un parell de metres arribada al mur nord de la plaça del Refectori fins aconseguir el nivell del bancalet. A l'interior de la placeta s'aprecien murs d'*opus caementicium*, que exigeixen un profund estudi per conèixer l'origen i finalitat de l'espai en les diferents èpoques de la Història. Actualment s'evita l'entrada al recinte perquè serveix de magatzem de restes de construccions antigues.

La porta nord de la plaça del Refectori fa 175 cm d'ample per 250 cm d'alçada. Està constituïda per un gran dintell de pedra calcària dolomítica de Sagunt, que mostra en l'actualitat un badall considerable en el bell mig, i els dos brancatges laterals construïts amb carreus de pedra travertina reutilitzades, com evidència el diferent

---

Sant Ferran. Nosaltres l'anomenarem plaça de Sant Ferran seguint la descripció de Bru i Vidal a *El Castillo de Sagunto, un hito para la Història*, 1974.

³ Chabret, A. *Sagunto. Su historia y sus monumentos*. Tomo II (1ª edició, Barcelona, 1888), reedició 1979, p. 73. Azuar, R. *et alii*, bajo la coordinación de Aranegui, C. *Guía de los monumentos romanos y del castillo de Sagunto*, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València 1980. p. 97. (La porta que comunica la plaça d'Armes o del Fòrum i la plaça de Sant Ferran es diu de Mahoma, perquè a sobre hi havia encastada una estàtua romana que els vells donaren el nom del profeta i ara forma part del fons del museu).

tractament, en bocellat, d'una de les pedres del brancatge esquerra. La porta és ben coneguda perquè encara que va estar cegada en alguna remodelació, almenys durant la segona meitat del segle XX va estar parcialment descoberta, si fa no fa com es troba en l'actualitat, i els menuts la creuàrem una infinitat de vegades. No recordem, però, haver-nos fixat en res que ens cridara l'atenció. El cas és que el gravat té, al nostre entendre, una considerable transcendència: en primer lloc, perquè vindrà a relançar a Sagunt la interpretació d'aquests tipus de documents històrics i, en segon lloc, per l'interès del contingut que implícita.

El gravat es troba a la penúltima pedra superior del brancatge dret de la porta falsa del Refectori, sentit sud-nord. Sembla ser un prisma de 80 per 70 i per 33 cm, si bé com s'aprecia en la fotografia els angles interiors estan retallats cap a dins. La cara major s'alinea en el mur i mostra un forat rectangular de 10 per 4 cm que podríem interpretar com el mos on fixar les tisores per elevar la pedra, de no ser com veurem per l'exagerada fondària, uns 10 cm. La cara del prisma petri que conforma el buit de la porta, que fa 80 per 33 cm, és el lloc on es féu el gravat que ens ocupa. Consta de quatre elements: el cercle gran, la figura central, el cerclet partit i l'asterisc, gravats els tres primers possiblement amb punxó i el quart, donat la seu perfecció, amb cisel·la de tall recte i fi, de 4,5 cm.

Porta nord de la plaça del Refectori vista des de la porta de Mahoma.

Descrivim les figures tal com les veiem actualment a la pedra:

El cercle gran té entre 25 i 26 cm de diàmetre inscrit entre les aristes de la pedra, que disten com hem dit 33 cm. En el sentit vertical del carreu el gravat queda una miqueta despenjat deixant 30 cm per dalt i 25 cm per baix.

La figura central es configura a partir d'un eix vertical centrat en el cercle d'uns 18 cm. L'eix s'eleva a partir d'una mena de cor invertit, si bé podem veure també que originàriament conformava un dibuix més complexe, perquè es tancava amb una mena de casquet hui molt erosionat. A l'eix vertical el creuen cinc traços en sentit horitzontal. El primer traç ascendeix a dreta i esquerra, per tant es corbat, fins que es desdibuixa, si bé podem endevinar que acabava en dos punts encara visibles. El segon traç és recte i arriba fins la corbatura del primer, de manera que conforma un bucle o el·lipse partida per l'eix. Els tres traços que resten són rectes, completament horitzontals, el quart més llarg. Cal reparar de moment també que el cinqué traç té uns 4,5 cm que, en tallar simètricament l'eix, conforma una creu o te.

L'asterisc se situa a l'esquerra de la base de la figura i està format per quatre incisions: dues en creu vertical i dues en aspa. S'identifica claríssimament, encara que un esvoranc de la pedra ha llançat a perdre una part important. El traç dels raigs és fi, tan fi que podríem dir que han estat fets d'un sol cop amb un cicell ben afilat. La longitud del diàmetre de l'asterisc és de 4,5 centímetres de diàmetre.

El cercle partit se situa a la dreta de la base de la figura, el diàmetre fa 4,5 cm, igual que l'asterisc. A més a més, la distància entre els centres de les dues figures esmentades és de 12 cm.

Adonem-nos en primer lloc que les mesures dels quatre elements de la composició no és fruit de l'espontaneïtat. El cercle, que com hem dit fa entre 25 i 26 cm, pot respondre ben bé a la mesura antiquíssima del pam⁴. La figura està estructurada a partir

⁴ MÜLLER, W. y VOGEL, G. *Atlas de Arquitectura, 1. Generalidades. De Mesopotamia a Bizancio*. Alianza Editorial. Madrid, 1989, pp. 126; Gordon Childe, V.

de l'eix central, diàmetre en vertical, i està perfectament inscrita en el cercle. L'asterisc i el cercle es disposen simètricament a un costat i altre de la base, tal com la veiem ara. Però, a més a més, resulta que amb el remat en creu conformen un triangle equilàter, lleugerament isòsceles, de 12 cm de base i 16 cm de costat lateral, aproximadament mig pam inscrit en el cercle gran.

La disposició de totes quatre figures demostra que l'autor realitzà la composició per a reflectir unes idees que guarden entre si una relació d'ordre, d'importància i de significació: el cercle circumscriu els altres

tres elements i fa de la composició un tot, la figura és el principal element perquè ocupa el centre i és més gran, i els altres dos l'acompanyen a igual distància. Tot plegat ens fa entendre que l'autor del grafit no sols no actuà espontàniament, sinó que reproduí conceptes culturals de la seua època. Quina ha estat, però, aqueixa època? Què pot significar aqueix gravat? Acostem-nos-n'hi.

La muralla on es troba la porta del gravat es va construir amb materials del fòrum romà com demostren claríssimament les lloses de calcària dolomítica amb forats que servien per enganxar les reixes que hi protegien les estàtues⁵. Això ens fa pensar que la pedra

Carreu mostrant el gliptograma i el buit practicat en una de les cares.

Los Origenes de la Civilización. Fondo de Cultura Económica. Madrid, 1984. p. 256; Diccionario de la Real Academia Española de la Lengua. Madrid, 1970. Espasa-Calpe S.A. 19ª edición, p. 965; Enciclopedia Universal Espasa-Calpe S.A. – Tomo XLI – Madrid – Barcelona, 1920, pp. 449-450.

⁵ BRU i VIDAL, S. *Op. Cit.*

Primer plànol del gliptograma en la posició que proposem com original.

on es troba el gravat podria ser també del fòrum; ja que, com es pot comprovar encara, la pedra travertina s'emprà per fer dovelles, relleus i brancatges de porta. La constatació, per si mateixa, no evidència que el gravat siga del primer segle de la nostra era en què es data la construcció del fòrum, perquè podria haver-se realitzat quan la pedra ja formava part de la porta actual. Ara bé, nosaltres considerem que el gravat es troba invertit. Deducció que fem en advertir que el forat de la cara exterior del carreu és massa fondo per a ser el segur on s'afermaven les tises que elevaven les pedres i sembla més lògic

que tinguera un ús a l'interior de l'edifici del que formava part originàriament. De manera que, si la part exterior de la pedra fóra interior, és evident que la posició del gravat es va invertir quan es voltejà la pedra en reutilitzar-se en l'ús actual. De ser així, la pedra podria procedir del fòrum i el gravat podria reproduir idees d'època imperial romana amb arrels antigues, una mena de sincretisme. Com diu Blázquez la religió indígena es mantingué fins l'època visigoda⁶. Al museu d'Elx trobem un cas semblant: ens referim al pseudomonument megalític d'època romana que reflecteix la tradició atàvica popular de la civilització ibera⁷.

⁶ BLÁZQUEZ, J.M. "El Sincretismo en la Hispania romana entre las religiones indígenas, griega, romana, fenicia y misterica", en *La religión romana en Hispania*, Madrid, 1981, p. 209.

⁷ RAMOS FERNÁNDEZ, R. Catálogo del Museu Arqueològic Municipal Alejandro Ramos Folqués, Ajuntament d'Elx 1993, p. 88.

